

e n a t o

GASTON BACHELARD

POETICKÝ A METAFYZICKÝ OKAMŽIK

Bezie je metafyzikou okamžiku. I v krátké básni nám podává vizi světa, tajemství čísu duše, nějaké bytí a nějaké předměty, a to všechno současně. Pokud se žene jen za časem života, je méně než život; bude víc než život, pokud bude život znehýbnovat, prožívat dialektiku radosti a smutku soustředěnou do jednoho bodu. Je tedy základnou současností, na níž rozptýlené, vnitřně rozbité, nespojité, rozervané bytí opět získává svou jednotu.

Zatímco všechny jiné metafyzické zkušenosti vyžadují nekonečných příprav, poezie neuznává úvody, zásady, metody, důkazy. Zavrhuje všechny pochybnosti. Vyžaduje nanejvýš preludium ticha.

Náraz poezie do prázdných slov nejprve způsobí, že umlkne próza a lehkost písně, z nichž přetrvává v duši čtenáře tok myšlenky nebo melodie. Pak - po fázi pouhých zvuků - začíná tvořit svůj vlastní okamžik. Aby básník stvořil

tak složitý okamžik, v němž by se současně spojilo mnohé, ničící běžnou plynulost ujařmeného času.

V každé skutečné básni je možno najít prvky zastaveného času, času, který neplyne podle jednotek své míry. Nazvěme tento čas časem vertikálním, abychom ho odlišili od běžného času, který plyne jako řeka či vanoucí vítr.

Máme tu co činit s paradoxem, který je třeba přesně definovat: čas každé prozodie je čas verti horizontální, zatímco čas poezie je čas vertikální. Prozodie organizuje po sobě jdoucí zvuky, pořádá kadence, navozuje vzrušení i dojetí, často bohužel v nepravou chvíli. Vyvodíme-li důsledky z poetického okamžiku, pomůže nám prozodie identifikovat se s prózou, s tím, co obsahuje: s myšlenkami, pocity, událostmi každodenního života, lineárního života. Ale všechna pravidla prozodie jsou starými, vyzkoušenými prostředky. Jejich cílem je vertikálnost, hloubka nebo výše, statický okamžik s metafyzickým rozměrem.

A proto musí být poetický okamžik složitý:

dojímá, přesvědčuje, prosí, utěšuje - je překvapující i intimní. V podstatě je poetický okamžik harmonickým vztahem dvou protikladů. Okamžik básnickovy vášnivé exaltace obvykle obsahuje špetku ochladného rozumu; a i v promyšlené říkance vždycky zůstane trocha vášně. Už samo užití následných antitezí je oblíbeným básnickým prostředkem. Avšak pro okouzlení, pro extázi je nutné, aby se obě antiteze setkaly v jednom znehybněném okamžiku. Vzniká poetický okamžik... Poetický okamžik není vědomím ambivalence, ale je to čistý okamžik, v němž je ambivalence probuzena, je aktivní a dynamická. Poetický okamžik nás nutí přehodnocovat. Naše osobnost se v něm vznáší či sestupuje bez ohledu na pozemský čas, který by ambivalenci redukoval na antitezi a současnost na posloupnost událostí.

O vztahu, jaký vládne mezi antitezí a ambivalencí, se můžeme snadno přesvědčit, jestliže se vcítíme do básníka, který zjevně prožívá v jedné chvíli dva mezní stavy, dvě antiteze, které se rodí zároveň: přičemž druhá není vyvo-

lána první. Tehdy objevíme skutečný poetický okamžik verše v těch momentech, v nichž je lidské srdce schopno obrátit antitezi. Pevně spojené antiteze se nám prozrazují svým specifickým časem: místo mužného, hrdého času, který útočí a ničí, místo jemného, poddajného času, který nařiká a pláče, máme tu najednou okamžik a n d r o g y n n í .

Tajemství poezie je její a n d r o g y n n o s t .

A je to ještě vůbec čas, onen pluralismus vzájemně si odporujících událostí uzavřených v jediném okamžiku? Je to ještě vůbec čas, ona vertikální perspektiva dominující nad poetickým okamžikem? Ano, protože shromážděné události tvoří uspořádanou současnost. Ona dává okamžiku rozměr, protože organizuje jeho vnitřní řád. Přece čas je pořádek a nic víc. A každý pořádek je čas. Pořádek momentální ambivalence je tedy časem. Básník objevuje vertikální čas vlastně tehdy, když rezignuje na čas horizontální, na čas, v němž se lidé stávají lidmi, v němž postává svět i život.

A toto jsou tři stavy, které je třeba postupně zakusit, aby se člověk uvolnil z vazeb horizontálního času:

1/ - je třeba zbavit se návyku vztahovat svůj čas k času ostatních lidí - je třeba rozbit sociální rámec trvání;

2/ - je třeba zbavit se návyku vztahovat svůj čas k času věcí - je třeba rozbit fenomenologický rámec trvání;

3/ - je třeba zbavit se návyku - což je těžké - nevztahovat svůj vlastní čas k času vlastního života, neuvědomovat si už tlukot vlastního srdce a radosti, jež se v něm vzdouvá, je třeba rozbit vitální rámec trvání.

Jedině tak můžeme ve středu svého já dosáhnout stavu autosynchronizace. Tehdy mizí periferie života, čas už neplyne. Tryská.

Aby zachytili, či spíše objevili onen poetický okamžik, takoví básníci jako například Mallarmé přímo znásilňují horizontální čas, převracejí syntax, zadržují a přetvářejí důsledky poetického okamžiku. Komplikovaná prozo-

die háže oblázký na hladím, aby vlny roztríš-
tily prchavé obrazy, aby víry zničily reflexy.
Když čteme Mallarmého, máme často pocit, že
jde pozadu a ničí uplymulé okamžiky. Takže
prožíváme - už vzdálení - ony chvíle, které by-
lo třeba prožít tehdy: pocit o to podivnější,
že ho neprovází lítost, ani bolest, ani nos-
talgie. Tento pocit vzniká z obráceného času,
který někdy působí, že ozvěna se ozve ještě
před zavoláním, že souhlas obsahuje odmítnutí.

Jiným, šťastnějším básníkům se daří přiro-
zeně uchopit ztracený okamžik. Baudelaire, prá-
vě tak jako Čínané, vidí hodinu v očích kočky,
hodinu lhostejnou, kdy vášně je tak dokonalá, že
s pohrdáním odmítá své naplnění: "Já pak, když
se skloním ke své krasavici Felině . . . v stu-
dánkách hlubánkách jejích očí vždy - ať je den
či noc, v plném světle nebo v temnotném stínu -
zřetelně zřím hodinu, stále touž dlouhou, pře-
dlouhou hodinu hodin, obsáhlou jako vesmír, ne-
dělenou na minuty ni vteřiny, hodinu, jež ply-
nouc neuplývá, na hodinách nevyznačenou - a
přec lehkou jak vzdach, lehkou jako mžik oka."

Básníci, kteří realizují okamžik s takovou svobodou, tvoří poezii, která se nevyvíjí, ale navazuje, splétá uzel za uzlem. Jejich drama trvá nevyplněné. Jejich bolestí je palčivé ticho...

Když púlnoe setrvává v rovnováze, aniž by očekávala oddechu, shodí ze sebe básník zbytečnou přítěž života; zakouší abstraktní pocit ambivalence bytí a ne-bytí. V těchto propastech lépe spatřuje své vlastní světlo. Jeho samota mu dává osamělou, nerozdělenou mysl, která se povznáší, utichá a stává se čistou exaltací.

Vertikální čas se vznáší. Těmu, kdo umí číst Havrana /Baudelairův překlad/, už nikdy nezazní púlnoe horizontálně. Zvučí v duši a sestupuje stále níž, stále níž... Jsou noci, kdy mívám odvahu sestoupit do hloubky, až ke dvanáctému úderu, ke dvanácté vzpomínce... A pak se vracím do plochého času: znovu se zapojuji do řetězce událostí, do existence, do života. Máme-li žít, je třeba stále zrazovat objevující se přízraky.

Onen vertikální, sestupný čas pojímá nejtěžší trápení, trápení bez časové příčiny, bezdůvodně pronikající srdcem a nikdy neslábnoucí.

Na vznášejícím se vertikálním čase se rodí ukou-
jení bez naděje, prapodivné sebeukoujení nevy-
žadující útěchy.

A tak to všechno, co nás dělí od příčiny i
odškodnění, a všechno, co protřečí naší intim-
ní historii a našim tužbám, to, co znehodnocuje
jak minulost, tak budoucnost, to všechno je ob-
saženo v poetickém okamžiku.

Fokud by si někdo chtěl prostudovat malý
úsek vertikálního, poetického času, ať vkročí
do poetického okamžiku usmívající se bolesti
v momentě, kdy usíná noc a propast začíná trvat
v bezčasovosti, kdy vůbec není znát, že se hodi-
ny zastavily, kdy samota tryská sama ze sebe.
Ambivalentní póly usmívající se bolesti se právě
setkaly. Sotva postřehnutelná oscilace mění je-
jich vzájemnou polohu. Usmívající se bolest je
jednou z nejhlubších ambivalencí citlivého srd-
ce. S naprostou samozřejmostí se rozlévá ve ver-
tikálním čase, i když žádný z obou momentů, us-
měv ani bolest, předtím neexistoval. Focit se
obrací, nebo lépe řečeno, naše schopnost obracet
je nasycena pocitem: úsměv bolí, bolest se směje

a obojí přináší ukojení. Žádný z postupně vyjádřených časů není příčinou druhého. Z toho plyne, že nemohou být dobře vyjádřeny v postupujícím, horizontálním čase. Mezi nimi je něco, co nemůže být zakoušeno jinak, než že se povzneseme pocitem utichající bolesti, vzletem duše, která ví, že prelud ji opouští. Tehdy se i neštěstí stává něčím krásným jako květ. Citlivý metafyzik nalezne v usmívající se bolesti formální krásu neštěstí. Prostřednictvím příčinné funkce formy pochopí význam dematerializace, v níž se tvoří poetický okamžik. To je další důkaz, že příčinnost formy působí uvnitř vertikálně nasměrovaného okamžiku, zatímco příčinnost vyvolávající čin působí v životě a ve věcech horizontálně a hromadí tak okamžiky rozdílného napětí.

V perspektivě okamžiku je pochopitelně možno zakusit ambivalenci sahající daleko do budoucnosti: "Už jako děcko jsem měl v srdci dva pocity: odpor k životu a extázi života." /Baudelaire/

Okamžiky, v nichž se tyto pocity objevují zároveň, znehybňují čas, neboť se objevují spojené, fascinované životem. Povznášejí bytí nad

prosté trvání. Ambivalence tohoto druhu se nemůže projevit v čase seřazených událostí jako obvyklá bilance přechodných radostí a smutků. Tak extrémní, tak fundamentální protiklady uvolňují metafyziku okamžiku. Tehdy prožíváme tuto oscilaci v jednom okamžiku po sobě jdoucími extázemi i pády, a to i tehdy, když jsou v rozporu s událostmi: odpor k životu nás může přepadnout ve chvíli rozkoše tak nezadržitelným způsobem jako hrdość v neštěstí. Cykličnost nálad, která probíhá v obvyklém čase v závislosti na měsíční fázi nebo pod vlivem kontrastních situací, je parodií fundamentální ambivalence. Jedině prohloubená psychologie okamžiku by nám mohla poskytnout potřebnou základnu pro porozumění dramatu poezie.

Na druhé straně je překvapující, že básník, který beze zbytku zachytil rozhodující okamžik bytí, je básníkem ekvivalentů. Baudelairovy ekvivalenty nejsou - jak se často vykládá - obyčejnými transpozicemi, jakýmsi kódy smyslových analogií. Jsou vrcholným stavem citlivého bytí, pro-

žitým v jediném okamžiku. Ale současnost dojmů, pojmů vůně, barvy a zvuky, uvolňuje současnosti mnohem vzdálenější a hlubší. V obou jednotách tmy a světla nacházíme věčnost dvojice dobra a zla. To, co v sobě obsahuje obrovitost tmy a jasů, nám vůbec nemusí sugerovat prostorovou vizi. Tma a světlo jsou závažné nikoliv svou rozsáhlostí a nekonečností, nýbrž svou jednotou. Tma není prostor. Je hrozbou věčnosti. Tma a světlo jsou nehybné okamžiky, tmavé či jasné, radostné či smutné, tmavé či jasné, smutné i radostné. Poetický okamžik nebyl nikdy plnějším než ve verši, který nám umožňuje asociaci obrovitosti dne a noci. Ještě se nikomu nepodařilo zaříditi, aby-
chom tak fyzicky zakoušeli ambivalenci pocitů, manicheismus principů.

A tak v meditaci přicházíme často k následujícímu závěru: každá etika je okamžitá. Etický kategorický imperativ nemá smysl svého bytí v trvání. Neobsahuje žádnou příčinu, neočekává žádný důsledek. Ubírá se přímo, vertikálně, v čase forem a charakteru. Básník je tedy přirozeným průvodcem metafyzika, toužícího pochopit

všechny možnosti okamžitých vztahů, o jeho různé-
ho posvěcení: neboť se vyhýbá filozofickému,
zjednodušenému dualismu podmět - předmět a tím
pádem se nedá ani omezovat dualismem sobectví -
povinnost. Básník vyvolává k životu subtilnější
dialektiku. Zjevuje současně, v téže okamžiku,
součinnost formy a charakteru. Ukazuje, že for-
ma je charakterem a charakter formou. Tak se
poezie stává okamžikem formální příčiny, okamží-
kem síly charakteru. Nezajímá se tedy, co ničí,
rozpuští - trváním, které tříští ozvěny. Hledá
okamžik. Jen okamžik je jí zapotřebí. Tvoří ten
okamžik. Mimo onen okamžik už je jen próza a pí-
seň. Jen ve vertikálním čase znehybněného okam-
žiku nachází poezie svou specifickou dynamiku.
To je čistá dynamika čisté poezie. Dynamika
vznášející se vertikálně v čase forem a charak-
teru.

GASTON BACHELARD /1884 - 1962/

Studoval matematiku a do roku 1930 přednášel fyziku a chemii. Po získání doktorátu z filosofie vedl katedru filosofie na universitě v Dijonu. Od roku 1940 vedl katedru historie a filosofie vědy na Sorboně.

Z jeho spisů u nás vyšly: *Plamen svíce*, Praha 1970; *Psychoanalýza ohně*, Bratislava 1970; *Nový duch vedy*, Bratislava 1981.

Zde uvedený text pochází z knihy *La Droit de réver*, Fresses Universitaires de France, 1970

enato . . .

. . . jaro 1983